

რუსთველის ვეფხისტყაოსანი – კულტურული ხიდი აღმოსავლეთიდან
დასავლეთისკენ და სეფიანთა ირანის ქართველები

ელგუჯა ხინთიბიძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის ხელმძღვანელი, ქართველოლოგიური სკოლის ფონდის ხელმძღვანელი.

რეზიუმე: გზა აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ შუასაუკუნეებში იყო არა მხოლოდ სავაჭრო და ეკონომიკური, არამედ აგრეთვე კულტურული ხიდი. საქართველოც ამ კულტურული ხიდის ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილი იყო. წინამდებარე გამოკვლევაში ამ მიმართულებითაა გამახვილებული ყურადღება რუსთველის *ვეფხისტყაოსანზე*. უკანასკნელი წლების კვლევა-ძიებებმა მე საშუალება მომცა, განმეცხადებინა და მემტკიცებინა სრულიად ახალი ფაქტი როგორც ქართველოლოგიისათვის, ასევე ინგლისური ლიტერატურათმცოდნეობისათვის: რუსთველის *ვეფხისტყაოსანი* XVII საუკუნის დასაწყისში გამოყენებულია როგორც სიუჟეტური წყარო ინგლისელი დრამატურგების ფრანსის ბომონტისა და ჯონ ფლეთჩერის მიერ. *ვეფხისტყაოსნის* მთავარი მოქმედი გმირების ტარიელისა და ნესტანის სიყვარულის ამბის საფუძველზე შექმნილია ორი პიესა – *ფილასტერი* და *მეფე და არა მეფე*, რომლებიც მთელი XVII საუკუნის მანძილზე წარმატებით იდგმებოდა ინგლისის თეატრალურ სცენებზე. თუ რა გზით უნდა მივლიყავართ რუსთველის პოემის ამბავს შექსპირის ეპოქის ინგლისის ინტელექტუალურ წრეებამდე, საიდუმლოდ რჩება. ამ საკითხზე მხოლოდ სხვადასხვა ვარაუდი შეიძლება იქნას გამოთქმული. ამ ვარაუდთაგან ერთი, ჩემი აზრით შედარებით უფრო სარწმუნო, უნდა იყოს სპარსეთის სეფიანთა კარზე დაწინაურებული გამაჰმადიანებული ქართველების წრე,

კერძოდ ალავერდი ხანი და მისი ოჯახი. საქმე ისაა, რომ XVI საუკუნის დამლევს ირანის სამეფო კარს ინგლისელთა დიდი წარმომადგენლობა ეწვია ცნობილი დიპლომატის ანტონი შერლის მეთაურობით. ინგლისელები დიდხანს დარჩნენ შაჰის კარზე და შაჰ აბასის და მასთან ერთად შაჰის უპირველესი მრჩეველისა და მხედართმთავრის ალავერდი ხანის ხელშეწყობით ირანის არმიის რეორგანიზაცია და გადაიარაღება მოახდინეს. ამის შემდეგ თვითონ ანტონი შერლი შაჰის დესპანის რანგში ევროპაში გაემგზავრა და წლების მანძილზე მოღვაწეობდა ირანსა და ევროპას შორის პოლიტიკური და სავაჭრო ურთიერთობების დასამყარებლად. ეს დრო ზუსტად ემთხვევა ინგლისში ვეფხისტყაოსნის ამბის შესვლის ჩემს მიერ გამოვლენილ ფაქტს.

საკვანძო სიტყვები: *”ვეფხისტყაოსანი”, ფრანსის ბომონტი, ჯონ ფლეტჩერი, ალავერდი ხანი*

როგორც ცნობილია, გზა აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ შუა საუკუნეებში იყო არა მხოლოდ სავაჭრო და ეკონომიკური, არამედ აგრეთვე კულტურული ხიდი. ამისი ცხადი მაგალითია: სპარსული *ვისრამიანი*, რომლის კვალი *ტრისტან და იზოლდას* ევროპულ რომანში ჩანს და ინდური *პანჩატანტრა*, *ქილილა და დამანას* სახით სპარსულად გადამუშავებული, რომელმაც ევროპაში იგავ-არაკული ჟანრის განვითარებაში გარკვეული როლი შეასრულა.

შუასაუკუნეების საქარველო ამ კულტურული გზის ერთი მნიშვნელოვანი წევრი იყო, რაც მტკიცდება ინდური წარმოშობის, შემდგომში არაბული *ბალაჰვარისა და ბუდასფის* წიგნიდან ქართულად ქრისტიანულ ნოველად გადამუშავებული *ბალავარიანი*-თ. X საუკუნის დასასრულს ქართველმა ავტორმა ეს თხზულება ქართული წყაროებიდან ბერძნულ აგიოგარფიულ-პოლემიკურ თხზულებად გადააკეთა, რომელიც შემდგომში, XII-XV საუკუნეებში, ევროპის თითქმის ყველა ხალხში უაღრესად პოპულარულ რომანად იქცა [33, გვ. 192-292].

ამჯერად მე მინდა უფრო დეტალურად განვიხილო ჩემ მიერ უკანასკნელი წლების სამეცნიერო კვლევების შედეგად გამოვლენილი ერთი ლიტერატურული ფაქტი, რომელიც მნიშვნელოვანი სიახლეა როგორც ქართული, ასევე ზოგადად ევროპული ფილოლოგიისათვის. აღმოჩნდა, რომ ქართული ლიტერატურულ-საზოგადოებრივი აზრის მწვერვალი რუსთველის *ვეფხისტყაოსანი* ასევე იყო კულტურული ხიდი აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ.

XII-XIII საუკუნეების მიჯნის ქართველი პოეტის შოთა რუსთველის ლირიკული პასაჟების შემცველი ეპიკური პოემა ქართულ რეალობასთან მისადაგებულ აღმოსავლური ტიპის ამბავზე იშლება. ამას თვითონ ავტორიც მიუთითებს: `ესე ამბავი სპარსული, ქართულად ნათარგმანები, ვპოვე და ლექსად გარდავთქვი~ო. *ვეფხისტყაოსნის* მთავარი შეყვარებული წყვილის – ნესტანისა და ტარიელის თავგადასავალი – ინდოეთის სამეფო

კარის ინტრიგის შედეგად დაკარგული სატრფოს ძებნა ტარიელის და მისი მეგობრის ავთანდილის მიერ; გატაცებული ქალის კვალზე მინიშნება შემთხვევით გაცნობილი მეფე ფრიდონის, შემდგომში მათი მეგობრის, მიერ; ფრიდონის მეომრების თავდადებით სამი მეგობრისაგან ქაჯეთში გამომწყვდეული ნესტანის განთავისუფლება – ტიპური აღმოსავლური ნარატივია, ზღაპრული სიუჟეტივით მოარული შუასაუკუნეების აღმოსავლეთში, რომლის ერთი არქეტიპი უძველეს ინდურ ეპოსში *რამაიანაშიც* ჩანს [23]. *ვეფხისტყაოსნის* ნარატივი აღმოსავლურ სურნელს სიუჟეტის ცალკეულ კომპონენტებშიც ინარჩუნებს. ერთად აღზრდის შემდეგ დიდი ხნის უნახავი ნესტანის პირველი ხილვით ტარიელის დაბნედილ უშუალო პარალელია *ვისრამიანში*: რამინის დაბნედა ვისის დანახვისას [14]. სიყვარულით გახელებული ტარიელის მიერ თავისი ამბის მბოზა ავთანდილისათვის და ამ უკანასკნელის მიერ მიჯნურის დასახმარებლად თავდადების გადაწყვეტა ლეილის და მაჯნუნის სიყვარულის აღმოსავლეთში პოპულარული ამბიდან მაჯნუნისა და რაინდ ნავვალის დამეგობრების სცენასთან ამჟღავნებს მიმართებას [26].

აღმოსავლური ტიპის ამბავს რუსთველი XII საუკუნის ქართული სამეფო კარის ისტორიის ალეგორიულ დატვირთვას შესძენს, მასში ტახტის მემკვიდრეობის პრობლემის ორიგინალურ გადაწყვეტას შემოიტანს – ორი მემკვიდრის მტრობის ნაცვლად მათ სიყვარულს იქადაგებს; მოყვრის სიყვარულის ქრისტიანულ თეზას ადამიანური სიყვარულის რენესანსულ იდეალად გადაიაზრებს; აღმოსავლური ნარატივის ზღაპრულ მდინარებაში ანტიკურ ფილოსოფიას ჩადებს; სატრფოს ძებნის უსასრულო ხეტიალს ბოროტის არსებობა-არარსებობის თეოლოგიური თეზის ძიებად აქცევს და ყველაფერს ერთად ქართული პოემის ორიგინალურ სიუჟეტად გარდაქმნის.

უკანასკნელი წლების ჩემი კვლევების საფუძველზე მე წილად მხვდა ბედნიერება განმეცხადებინა და მემტკიცებინა სრულიად ახალი ფაქტი ქართული კულტურისათვის და ასევე ევროპული ლიტერატურული კრიტიკისათვის. კერძოდ, *ვეფხისტყაოსნის* სიუჟეტი ნაცნობი იყო XVII საუკუნის დასაწყისის ინგლისის უმაღლესი ლიტერატურული წრეებისათვის, რომელთაც იგი ლიტერატურული თვალსაზრისით წარმატებით გამოუყენებიათ [35, გვ. 50-84]. უილიამ შექსპირის სიცოცხლეში, მისი უშუალო მემკვიდრეების ფრანსის ბომონტისა და ჯონ ფლეტჩერის ორი პიესა *ფილასტერი* [9] და *მეფე და არა მეფე* [10] შექმნილია *ვეფხისტყაოსნის* სიუჟეტის გადამუშავებით. ამ თხზულებათა უშუალო სიუჟეტური წყარო ინგლისურ ლიტერატურულ კრიტიკაში დღემდე უცნობად ითვლებოდა [29, გვ. 168; 41, გვ. 15].

ორივე პიესის ამბავი, მსგავსად *ვეფხისტყაოსნისა*, აგებულია ტახტის მემკვიდრეობის პრობლემაზე. მემკვიდრე ორია: მეფის ერთადერთი ასული და ასევე მემკვიდრედ მიჩნეული ახალგაზრდა ვაჟი, რომელიც ერთ შემთხვევაში გაერთიანებულ სამეფოში შემავალი ერთი ქვეყნის მეფის ძეა, ხოლო მეორე შემთხვევაში სამეფო კარის მიერ ნაშვილები მემკვიდრე. ორივე პოემაში პრობლემა გადაწყდება ამ ორი მემკვიდრის სიყვარულით და ქორწინებით. ზუსტად ეს ვითარებაა *ვეფხისტყაოსანში*.

დავიწყოთ *მეფე* და *არ მეფით*. ჩემი მიგნება დაფუძნებულია შემდეგ გარემოებებზე:

1. ბომონტისა და ფლეტჩერის პიესაში მოქმედება მიმდინარეობს იბერიაში. პიესის იბერია არის საქართველო და არა საისტორიო წყაროებისეული პირენეს ნახევარკუნძულის იბერია. საკმარისია მივაქციოთ ყურადღება, რომ *მეფე* და *არა მეფის* მთავარი მოქმედი პირი – იბერიის ახალგაზრდა მეფე ამარცხებს მისი მეზობელი ქვეყნის სომხეთის მეფეს, მოყავს იგი ტყვედ იბერიის სამეფო კარზე, სადაც მიმდინარეობს შემდგომი მოქმედება.
2. ინგლისური პიესის *მეფე* და *არა მეფის* შეყვარებული წყვილის რომანტიკული ინტრიგის ძირითადი ფაქტები ემთხვევა *ვეფხისტყაოსნის* ინდოეთის შეყვარებული წყვილის თავგადასავლის ფაქტებს: ორივე თხზულებაში უშვილო მეფე-დედოფალი შვილად აიყვანენ უახლოესი დიდებულის ახალშობილ ვაჟს; მოგვიანებით დედოფალს შეეძინება ქალიშვილი; როცა სრულწლოვნები ხდებიან, ქალი და ვაჟი გახელდებული სიყვარულით განიმსჭვალებიან ერთმანეთის მიმართ; დრამატული თავგადასავლების შემდეგ ისინი შეუღლდებიან და ტახტის მემკვიდრეობის საკითხიც გადაწყდება.
3. ფაბულის ძირითადი ფონის იგივეობის გარდა, არის პრინციპული მსგავსებანი ცალკეულ სიუჟეტურ პასაჟებში, მაგალითად: დედოფლის დაფხმდობა ვაჟის შვილად აყვანიდან ზუსტად ხუთი წლის შემდეგ; ახალგაზრდების ჯერ ერთად აღზრდა და შემდეგ ბავშობაშივე ერთმანეთისაგან დაშორება; უფლისწულის დაბნედა, როცა დიდი ხნის უნახავ ასულს პირველად ნახავს; ქალის საქმროდ მეზობელი ქვეყნის ახალგაზრდა მეფის თუ უფლისწულის მოწვევა; შეყვარებული პრინცის მიერ მისი სატრფოს გარდაცვლილად წარმოდგენა და მისი მედიტაცია იმაზე, თუ თვითონაც როგორ წავა იმ ქვეყნად და სხვა.
4. როგორც *მეფე* და *არა მეფეში*, ისევე *ფილასტერში*, არის ისეთი დეტალები, რომლებიც მიაწინებენ უშუალოდ *ვეფხისტყაოსანზე*, როგორც ინტერტექსტუე და გამორიცხავენ ინგლისელ ავტორთა მიერ ამ ფაბულის მოპოვებას სხვა უფრო ძველი წყაროდან, იმ მთავარი ფაბულიდან, რომელიც შეიძლება თვითონ რუსთველისთვისაც ყოფილიყო ნაცნობი. ინგლისელ ავტორთა მინიშნება ქართულ თხზულებაზე – *ვეფხისტყაოსანზე* არ ამოიწურება მხოლოდ *მეფე* და *არა მეფის* მოქმედების საქართველოში ლოკალიზებით. ინგლისური პიესის შეყვარებული წყვილის პრინცესას, რომლის პროტოტიპი *ვეფხისტყაოსნის* ნესტანია, სახელად ჰქვია პანთეა (*Panthea*), რაც ინგლისურ ენაზე წარმოითქმის მსგავსად სიტყვისა *პანტერა* (*panther*). ეს უკანასკნელი კი რუსთველის ვეფხის ზუსტი ინგლისური თარგმანია. ვეფხი *ვეფხისტყაოსნის* მიხედვით ნესტანის სიმბოლოა. თუ პრინციპულ მნიშვნელობას მივანიჭებთ იმას, რომ ბომონტისა და ფლეტჩერის თხზულების მთავარი გმირის პანთეას სახელი არის მინიშნება პანტერაზე (ვეფხზე), როგორც ნესტანის სიმბოლოზე და რუსთველის პოემის სახელწოდებაზე, კიდევ უფრო სარწმუნო გახდება ის, რომ ინგლისელი დრამატურგები იცნობდნენ რუსთველის პოემას იმდენადაც კი, რომ პოემის ძირითად სიმბოლურ სახეებსაც აცნობიერებდნენ.

ახლა რამდენიმე სიტყვა ფილასტერის შესახებ.

მსგავსად *ვეფხისტყაოსნისა ფილასტერშიც* ორი სამეფოა გაერთიანებული. ამ გაერთიანებული სამეფოს მეფეს მემკვიდრედ მხოლოდ ქალიშვილი ჰყავს, მაგრამ გაერთიანებული სამეფოებიდან მეორეს მემკვიდრე ვაჟს ტახტზე აქვს პრეტენზია. მეფე მოიწვევს მეზობელი სამეფოს უფლისწულს თავისი ასულის საქმროდ. ყველაფერი ეს ზუსტად ემთხვევა *ვეფხისტყაოსნის* ფაბულას. პრობლემა გადაწყდება ამ ორი მემკვიდრის სიყვარულით, რომელიც ვაჟისადმი ქალის შეთავაზებით იწყება.

მსგავსად *მეფე და არა მეფისა ფილასტერშიც* მთელი რიგი სიუჟეტური სიტუაციებისა პრინციპულად ემსგავსება *ვეფხისტყაოსანს*. რომ გამოუცხადოს თავისი სიყვარული, პრინცესა თავისთან მიიწვევს ვაჟს, თან მასთან წერილით აგზავნის თავის მსახურ ქალს. გაირკვევა, რომ ვაჟსაც თურმე უყვარს პრინცესა. ისინი ერთად შეიმუშავენ მოწვეული სასიძოს ჩამოშორების გეგმას და ოცნებობენ ერთად გამეფებაზე. ასე რომ, მსგავსება *ვეფხისტყაოსნის* სიუჟეტთან აშკარაა.

გარდა ჩემს მიერ ფაბულის ძირითადი ხაზის განვითარებაში გამოვლენილი პარალელებისა, ინგლისელი დრამატურგების ორივე პიესაში ჩანს პრინციპული მიმართებები *ვეფხისტყაოსანთან* იდეურ–თემატური პრობლემების დასმის, ხასიათების ფორმირების და სიუჟეტის ნიუანსური მიმოხვრის მიმართულებითაც.

ბუნებრივია, ისმის კითხვა: როგორ, რა გზით უნდა გაცნობოდნენ რუსთველის პოემას ინგლისელი მწერლები ჯერ კიდევ XVII საუკუნის დასაწყისში. ამის გასარკვევად ფაქტობრივი მასალა თუ უშუალო ცნობები ქართულ და ინგლისურ წყაროებში არ ჩანს. მე შემიძლია მხოლოდ რამდენიმე ვარაუდი გამოვთქვა:

1. მეთხუთმეტე და მეთექვსმეტე საუკუნეებში ქართველმა მეფეებმა ევროპასთან, კერძოდ ესპანეთთან, უშუალო კონტაქტი დაამყარეს, აგზავნიდნენ ელჩებს, წერილებს, საჩუქრებს. ესპანელი ელჩებიც გამოჩნდნენ საქართველოში. კერძოდ, 1495 წელს, საქართველოს მეფემ კონსტანტინე II წერილითა და ძვირფასი საჩუქრებით ელჩები გაგზავნა ესპანეთში ქრისტიანობის დიდ დამცველ სახელგანთქმულ დედოფალ იზაბელასთან, სთხოვდა მას დახმარებას თურქეთის წინააღმდეგ. ამ წერილის პასუხის ორიგინალი მეფე ფერდინანდისა და დედოფალ იზაბელას ხელმოწერით ინახება ბარსელონას სამეფო არქივში. ესპანეთის ძლიერი მეფეებიდან დახმარების იმედი ქართველთა სამეფო კარს საუკუნეების მანძილზე შერჩა. XVI საუკუნის დასასრულს ქართლის მეფემ სიმონ I, ოტომანთა იმპერიის დაუძინებელმა მტერმა, წერილები გაუგზავნა ესპანეთის დიდ მეფეს ფილიპე II. ესპანეთში შედგენილი საპასუხო წერილიდან ჩანს, რომ დიდმა მონარქმა შეასრულა ქართველი მეფის სურვილი და ქართველთა დახმარების წინადადებით მიმართა რომის პაპს და გერმანიის იმპერატორს. სიმონ მეფის წერილი იხილებოდა ესპანეთის სამეფო კარზე 1598 წლის ივლისში [32]. ეს ფაქტები მოწმობს, რომ XVI საუკუნის დასასრულს საქართველოს შესახებ ინფორმაცია ესპანეთში მოიპოვებოდა. წერილების გაცვლა XV და XVI საუკუნეების დასასრულს არ იყო შემთხვევითი ეპიზოდები. XV საუკუნის დასასრულს კონსტანტინე II

ელჩი საქართველოსთვის მხარდაჭერის საძიებლად მრავალ დიდ ქვეყანას ეწვია: ეგვიპტეს, პოლონეთ-ლიტვის გაერთიანებულ სამეფოს, ესპანეთს და იტალიას. ეგვიპტიდან დაბრუნებულმა იერუსალიმში შეიარა, იქ შეხვდა ესპანელ ელჩებს და საქართველოში ჩამოიყვანა. ესპანელები საქართველოს სამეფო კარზე სავარაუდოდ გარკვეულ ხანს უნდა დარჩენილიყვნენ, შემდეგ კი ქართველი ელჩების თანხლებით დაბრუნდნენ ესპანეთში. უნდა ვიფიქროთ, რომ ესპანელმა ელჩებმა ფერდინანდს და იზაბელას არა მხოლოდ ქართველი ელჩები, არამედ თავიანთი ინფორმაციით ქართველთა ქვეყანაც წარუდგინეს. ამიტომ არ მიმაჩნია მოულოდნელად, რომ XVI საუკუნეში ესპანეთში ინფორმაცია ყოფილიყო საქართველოს კულტურისა და თვით ლიტერატურის შესახებაც. ასე რომ, შესაძლებელია ვივარაუდოთ, რომ *ვეფხისტყაოსნის* ამბავი იმდროინდელ ესპანეთში შესული იყო. როგორც ცნობილია, ბომონტი და ფლეტჩერი ესპანური წყაროებით სარგებლობდნენ.

2. მეორე შესაძლებლობა იმისა, რომ *ვეფხისტყაოსანს* გზა ეპოვა ინგლისისაკენ, ბრიტანელი და ქართველი ვაჭრების კავშირებია. ეს კონტაქტები შედეგი იყო ინგლისის მოსკოვური კომპანიისა, რომლის წარმომადგენლები წარმატებით ვაჭრობდნენ სპარსეთის პროვინციებთან ვოლგა-ასტრახანის გზით 1560-70-იან წლებში. ისინი აბრეშუმით ვაჭრობდნენ საქართველოს საზღვართან შედარებით ახლოს მდებარე სპარსულ ქალაქებში – შემახიასა და ჯულფაში და თვით კახეთის სამეფოსთანაც ამყარებდნენ კავშირს [31]. ინგლისელი მოგზაურებისა და ვაჭრების (ანტონი ჯენკინსონის, ლაურენს ჩაპმენის, კარტვრაიტის) ჩანაწერები მრავალ ცნობას შეიცავს კახეთის მეფის ლევან II (1518/1520-1574) ინგლისელებთან ვაჭრობით დაინტერესებაზე; მოლაპარაკებებზე მეფის ელჩებსა და ინგლისელ ვაჭრებს შორის კახეთსა და მოსკოვს შორის მეგობრული ურთიერთობის დამყარებაზე; ინგლისური კომპანიის ცდაზე კახეთში ვაჭრობაზე ნებართვის მიღებისა; ქართველი ვაჭრების მონაწილეობაზე ჯულფის ვაჭართა საზოგადოებაში, და ა. შ. ინგლისელ ვაჭრებს, რომლებიც მოსკოვის სამეფოსთან კახეთის დამეგობრებას ცდილობდნენ, კახეთიდან ქართველთა კულტურის შესახებაც უნდა წაეღოთ გარკვეული ცნობები. მოსკოვის კომპანიის საქმიანობის ამბები ინგლისის ინტელექტუალური წრეებისათვის XVI საუკუნის დასასრულს უკვე ცნობილი უნდა ყოფილიყო და ისინი ჯონ ფლეტჩერისთვისაც მისაწვდომი იქნებოდა. ეს იქედანაც დასტურდება, რომ მისი ბიძა გილეს ფლეტჩერი (1546-1611), რომელსაც მნიშვნელოვანი წვლილი აქვს ჯონ ფლეტჩერის აღზრდაში მამამისის გარდაცვალების შემდეგ, იყო მწერალი, პარლამენტის წევრი და დიპლომატი. 1588 წელს იგი ინგლისის დედოფლის ელისაბედ I-ის მიერ საგანგებო წარმომადგენლად იყო გაგზავნილი მოსკოვში, სადაც კარგა ხანს დარჩა და დაბრუნდა ინგლისსა და რუსეთს შორის სავაჭრო ხელშეკრულებით, რომელიც ძალზე სასარგებლო იყო ინგლისისათვის. მან ამ მოგზაურობის შესახებ 1591 წელს ლონდონში წიგნი გამოაქვეყნა (*Of the Rus Commonwealth*). ისიც ცნობილია, რომ ჯონ ფლეტჩერი სარგებლობდა ბიძამისის მიერ მონათხრობი ამბით.

3. როდესაც ჩვენ ვმსჯელობთ რუსთველის პოემის უკვე XVII საუკუნის დასაწყისისათვის ინგლისში შეღწევაზე, არ უნდა გამოვრიცხოთ ჩვენთვის უცნობი

შემთხვევითი გზები; მაგალითად ვინმე ქართველი, რომელიც რაიმე მისიით ან შემთხვევით აღმოჩნდა ინგლისში. ევროპული წყაროებით ცნობილია, რომ დასავლელი მეცნიერების ადრინდელი მითითებები ქართულ ლიტერატურაზე და საზოგადოდ კულტურაზე ქართველ კონსულტანტებთან კონტაქტებით კეთდებოდა, უშუალო ცნობები ამის შესახებ გვხვდება XVIII საუკუნის გერმანელი მეცნიერების გ. ადლერის (G. J. Adler, *Museum Cuficum Borgianum Velitris*, Rome 1782) და ფ. ალტერის (F. K. Alter, *Über georgianische Literatur*, Vienna 1798) შრომებში. აღმოსავლეთით დაინტერესებულ ევროპელ დიპლომატებს, მოგზაურებს, ვაჭრებსა და ინტელექტუალებს XVI და XVII საუკუნეებში მჭიდრო კონტაქტები ჰქონდათ სპარსეთისა და თურქეთის სამეფო კარებთან, სადაც ქართველ დიდგვაროვან ქალთა მრავალრიცხოვანი წარმომადგენლობა ყურადღებას იპყრობდა არა მხოლოდ სილამაზით და ნიჭიერებით, არამედ მათი მოგონებებითა და ინტერესებით თავიანთ მიტოვებულ სამშობლოსადმი. ეს ნათლადაა ასახული XVII-XVIII საუკუნეების ევროპულ მხატვრულ ლიტერატურაში. ყურადღება უნდა მიექცეს იმ ფაქტს, რომ ჩვენამდე მოღწეული ევროპაში დაბეჭდილი უძველესი მონათხრობი ქართული ენის, შრიფტის და საეკლესიო მწერლობის შესახებ მოპოვებულია გერმანელი მოგზაურის მიერ მისი თურქეთში ყოფნის დროს 1579 წელს [34, გვ. 25-27, 85]. ამ გზით ევროპაში შეღწეული ინფორმაცია მნიშვნელოვანია და არაა მოულოდნელი, რომ მასში *ვეფხისტყაოსანი*ც მოხვედრილიყო: ქართველთა მეხსიერებას მტკიცედ შემორჩა ცოდნა იმის შესახებ, რომ *ვეფხისტყაოსანი* ქართველი ქალის მზითვის აუცილებელი ნივთი იყო. ქართველთა ექსპანსია ქვეყნის საზღვრებს გარეთ, რომელიც სამხრეთ საქართველოს დიდი ნაწილის თურქეთის იმპერიის მიერ მითვისების გამო განსაკუთრებით ინტენსიური XV და XVI საუკუნეებში იყო, გამოიწვევდა რუსთველის წიგნის უცხოეთში გატანას და *ვეფხისტყაოსნის* ამბის არაქართულ საზოგადოებაში შეღწევას. იმისთვის, რომ უფრო ნათელი წარმოდგენა შეგვექმნას უკვე გვიანდელი შუასაუკუნეებიდან ქართველი პიროვნებების და მათი მემკვიდრეების ევროპულ ოჯახებთან დაკავშირებაზე და თვით ისეთ შემთხვევებზე, რომლებმაც გაგრძელება ევროპის სამეფო დინასტიებში ჰპოვეს, მე მინდა ერთ ფაქტზე მივუთითო. ტრაპიზონის იმპერატორი ალექსი II და მისი ქართველი მეუღლე დიადჯაკ ჯაყელი (Djiadjak Jaqueli), დიდი ქართველი ფეოდალის და სამცხის ათაბაგის ბექა II ჯაყელის ქალიშვილი, როგორც დადგენილია ბერძნული და რომაული ბიოგრაფიების ევროპელი სპეციალისტების გამოკვლევების საფუძველზე, იყვნენ XIV საუკუნის წინაპრები ინგლისის დედოფალ ელისაბედ II-სა. გენეალოგიის იგივე ჩამონათვალი დიადჯაკ ჯაყელს მიიჩნევს არა მხოლოდ ინგლისის დედოფლის 22-ე წინაპრად, არამედ 22-ე დიდ დიდედად ხუან კარლოსისა, მე-17-დ ლუი XVII-სა და 23-ედ ბელგიის პრინცისა (<http://archiver.rootsweb.ancestry.com/th/read/GEN-MEDIEVAL/2004-03/1080611845>).

დიდი ფეოდალი ბექა ჯაყელი იყო ერისთავი სამცხისა, რომელიც საქართველოს ძალზე მნიშვნელოვანი რეგიონი იყო. იმ დროისათვის სამცხე იყო საქართველოს კულტურულად ძალზე დაწინაურებული მხარე. ქართველთა ისტორიული მეხსიერება რუსთველს უპირატესად ამ კუთხის მკვიდრად მოიაზრებს და დიდ პოეტთან დაკავშირებული მატერიალური მემკვიდრეობაც (ძველ ხელნაწერთა ფრაგმენტები, არქეოლოგიური ნივთები, ტოპონიმები) უმეტესად ამ რეგიონში

ჩანს. ბექას ქალიშვილი დიადჯაკ ჯაყელი შეუუღლდა ტრაპიზონის პრინცს, შემდგომში იმპერატორს, დაახლოებით 1300 წელს. მათ ექვსი შვილი ჰყავდათ, რომელთაგან ორი მიჩნეულია იმ გენეალოგიური ხაზის გამგრძელებლად, რომელსაც ინგლისის სამეფო სახლთან მივყავართ. (იხილეთ სხვა გენეალოგიური ცხრილებიც: <http://209.85.129.132/search2q=cache;> <http://archiver.rootsweb.ancestry.com/th/read/GEN-MEDIEVAL/2004-04/1080922915>). საგანგებო შენიშვნა მინდა გავაკეთო: მე ამ ფაქტზე იმიტომ არ ვუთითებ, რომ ვივარაუდო ამ გზით ქართული წიგნის, *ვეფხისტყაოსნის*, ევროპულ გარემოში შეტანა. ეს ფაქტი მეტყველი მაგალითია იმისა, რომ ქართული ელემენტი – ქართველთა კულტურულ-ისტორიული მემკვიდრეობა XVI-XVII საუკუნეების ევროპაში უკვე შეტანილია.

4. კიდევ ერთი შესაძლებელი ვარაუდი *ვეფხისტყაოსნის* XVII საუკუნის დასაწყისის ინგლისში შეღწევისა არის გზა, რომელიც XVI-XVII საუკუნის მიჯნის სეფიანთა ირანის ქართულ სათვისტომოზე გადის.

ევროპული (ადამ ოლეარიუსი, ანტონი შერლი, პიეტრო დელა ვალე, ანტონიო გოვეა, დონ პიეტრო ავიტაბილე... [1; 6; 21; 22; 5; 12ა]), ქართული (ფარსადან გორგიჯანიძე, არჩილ II, იოანე ბაგრატიონი, სეხნია ჩხეიძე, ალექსანდრე ორბელიანი... [15; 8; 17; 25; 2; 3], სომხური (არაქელ დავრიჟეცი [18]) და ნაწილობრივ, სპარსული (ფაზალი ხუზანი, მირ მუჰამედ საიდ მაშიზი, ვალიყული შამლუ, ვინმე ბეჟანი, ჯალალ ალ-დინ მონაჯემი, ისქადერ მუნში... [16; 20; 27; 11; 18; 13] საისტორიო წყაროები აშკარად მეტყველებენ, რომ XVI საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედისა და XVII საუკუნის პირველი ათწლეულების სპარსეთის სამეფო კარზე ქართული ელემენტი ძალზე მნიშვნელოვანი იყო, როგორც ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში, ასევე სამხედრო არისტოკრატის წრეებში და ქვეყნის ადმინისტრაციულ მოწყობაში. უკანასკნელი ათწლეულების სამეცნიერო მიღებებმა კი გამოავლინა, რომ ეს ქართული ელემენტი არ არის მხოლოდ გატაცებული, გაყიდული ან ტყვედ წაყვანილი გოგო-ბიჭების, შემდგომში გამაჰმადიანებულ-გასპარსელებული, მშობლიურ გარემოსა და ტრადიციებს აბსოლუტურად გაუცხოებულ მონა-მხევალთა და მეომართა მრავალათასეულ, მაგრამ განმარტოვებულ და დაქსაქსულ ადამიანთა სიმრავლე. ისინი ქმნიან ირანის სეფიან მბრძანებელთა, კერძოდ შაჰ თამაზ I-ისა და შაჰ აბას I-ის, სამეფო კარზე დაწინაურებულ წარმომადგენლებს ქართველ არისტოკრატთა წრეს, ერთმანეთთან ნათესაური ურთიერთობით და ეროვნული ინტერესებითაც დაკავშირებულ, გამაჰმადიანებულ ქართველ თავად-აზნაურთა, სპარსეთის უაღრესად გავლენიანი მმართველების დიდ ჯგუფს. ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ ეს გამაჰმადიანებულ-გასპარსელებული ქართული წრე არც წარმომადგენლობით და არც სოციალური მდგომარეობით არ უნდა იყოს გაიგივებული სპარსეთის ე.წ. მონა-ჯარისკაცთა კორპორაციასთან; უფრო მეტიც, ისინი არ იყვნენ მხოლოდ გამოჩენილი მხედართმთავრები. ეს წრე სპარსეთის ინტელექტუალურ ელიტას განეკუთვნებოდა [11]. სპარსეთის ამ ქართული წარმომადგენლის ელიტიდან გამოვლენილია ოთხი დიდი გვარის წარმომადგენლები: ბარათაშვილთა, სააკაძეთა, უნდილაძეთა და მირიმაზიძეთა ოჯახებიდან. ისინი წარმომადგენლობით ქვემო ქართლის რეგიონიდან, უპირატესად იმ ოლქებიდან იყვნენ, რომლებსაც ქართულ წყაროებში ხან საბარათიანო (ბარათილი) და ხან სომხითი ეწოდებოდა. ამ კუთხის თავად-აზნაურთა

სწრაფვა სპარსეთის ქვეშევრდომობისკენ უმთავრეს შემთხვევებში გამოწვეული იყო XVI-XVII საუკუნეების სპარსეთ-ოსმალეთის დაუსრულებელი ომებით, რომლებიც ამ რეგიონის დაუზოგავ აოხრებას იწვევდა. ზოგიერთ საისტორიო წყაროში სპარსეთის სამსახურში შესულ რამდენიმე გამაჰმადიანებულ ქართველთა ეთნიკური წარმოშობით სომხობაზე მითითება, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში დასაბუთებულია, მათი ქვემო ქართლის *სომხთის* პროვინციიდან წარმომავლობის არასწორი გაგებით უნდა იყოს გამოწვეული. ჩამოთვლილი საგვარეულოების გამაჰმადიანებულ ქართველთაგან მხოლოდ მირიმანიძეთა გვარის წინაპრები არიან მიჩნეული სომხური ეთნოსის წარმომადგენლად, რამდენადაც ისინი მელიქის წოდებას ფლობენ, რაც ადგილობრივ სომეხს ნიშნავდა. თუმცა ამ გვარიდან სპარსეთის სამეფო კარზე დაწინაურებულ მირიმანიძეებს ზოგიერთი როგორც სპარსული (ფაზალი ხუზანი ესფაჰანი), ასევე სომხური (არაქელ დავრიჟეცი, იგივე თაბრიზელი) წყარო ქართველებად თვლის.

სპარსეთის სამეფო კარზე ამ უაღრესად დაწინაურებულ წარმოშობით ქართველ დიდ მხედართმთავართა და მმართველთა წრიდან ჩვენი საკვლევი პრობლემის ინტერესით საგანგებოდ მინდა შევჩერდე ალავერდი ხანზე, უნდილაძეზე. იგი არის სეფიანთა ირანში უაღრესად დაწინაურებულ წარმოშობით ქართველ მმართველთა უმთავრესი და ერთ-ერთი პირველი წარმომადგენელი. მან და მისმა შვილებმა – იმამ-ყული ხანმა, დაუდ ხანმა და შვილიშვილმა სეფი-ყული ხანმა სამეფო კარზე უდიდესი ავტორიტეტი, უმაღლესი ადმინისტრაციული თანამდებობანი (ბეგლარბეგობა) და უდიდესი სიმდიდრე თითქმის 40 წლის მანძილზე შეინარჩუნეს. საკმარისია ორიოდ ფაქტზე მითითება.

პორტუგალიის ელჩი შაჰ აბასის კარზე ანტონიო გოვეა წერს, რომ მისთვის შაჰს უთქვამს: მთელი სპარსეთი მე მემორჩილება, ხოლო მე ალავერდი ხანს ვემორჩილებო [5, გვ.43]. ალავერდი ხანი და მისი ოჯახი დიდ სიმდიდრეს ფლობდა. ალავერდი ხანის სახსრებით შენდებოდა სასახლეები და ხიდები. ისპაჰანის ერთ-ერთი ულამაზესი ხიდი ალავერდი ხანის სახელითაა ცნობილი. ალავერდი ხანის ქართველი მეუღლის სახსრებით გაიყვანეს გზები ცენტრალური ირანის მთიანეთის უღელტეხილზე. უმდიდრესი იყო იმამ-ყული ხანი. მისი წარსაგებელით ისპაჰანის მახლობლად გრანდიოზული საირიგაციო მშენებლობები მიმდინარეობდა. როგორც ინგლისელი, ისე ქართველი ისტორიკოსები იმოწმებენ ერთი სპარსული ხელნაწერის ცნობას. ერთხელ შაჰ აბასს იმამ-ყული ხანისთვის უთქვამს: შენ ჩემზე ერთი დირჰემით ნაკლები დახარჯე, ხალხმა შაჰსა და ხანს შორის განსხვავება რომ დაინახოსო [30, გვ. 65-66].

უნდილაძეთა გვარის სპარსეთის სამეფო კარზე ეს უპრეცედენტო გავლენა გრძელდებოდა XVI საუკუნის უკანასკნელი ათწლეულიდან XVII საუკუნის 30-იან წლებამდე – შაჰ აბას პირველის ეპოქა. ეს დრო კი არის ირანის ისტორიაში ევროპასთან ძალიან ინტენსიური ურთიერთობის პერიოდი და ეს ურთიერთობა ყველაზე მკაფიოდ გამოვლინდა ირანისა და ინგლისის დიპლომატიური, სამხედრო და სავაჭრო კონტაქტებით. ამ

ურთიერთობების ცენტრში საკუთრივ შაჰის შემდეგ და მის გვერდით ალავერდი ხანი იდგა. აი, როგორ აღწერს შაჰ აბასის ურთიერთობას ალავერდი ხანთან ირანელი ისტორიკოსი, პროფესორი ნასროლა ფალსაფი: 'შაჰ აბასი ალავერდი ხანს ირანის ყველა სხვა დიდ სარდალზე უფრო მეტად აფასებდა და პატივს სცემდა. რადგანაც იგი ხანდაზმული კაცი იყო,

შაჰი მას `მამას` ეძახდა. ვერც ერთი სარდალი ვერ უტოლდებოდა მას ჩინისა და თანამდებობის მხრივ. იგი კარგად შეიარაღებული და ომში გამოწრთობილი ოცდაათათასიანი ცხენოსანი ჯარით ირანის სამხრეთით მდებარე ყველა ვილაიეთზე, სპარსეთის ყურის სანაპიროსა და კუნძულებზე მბრძანებლობდა. შაჰ აბასი დიდი ომებისას, რომელთაც ოსმალეთთან აწარმოებდა, უპირატესად მის სამხედრო ძალას ემყარებოდა ხოლმე [28, გვ. 19-20].

სამეცნიერო ლიტერატურაში პრობლემურია ალავერდი ხანის ეროვნული სადაურობის საკითხი. ზოგიერთი ისტორიკოსი მას ეროვნებით სომეხად თვლის, მხოლოდ საქართველოდან გადმოსახლებულად. ამის საფუძველს ცნობილი იტალიელი მოგზაურის პიეტრო დელლა ვალეს ჩანაწერებში ხედავენ [22]. ამავე დროს როგორც უცხოელი, ასევე ქართველი მკვლევარები პიეტრო დელლა ვალეს ამ ცნობას შეცდომად თვლიან და იტალიელი მოგზაურის მიერ ძველ ჩანაწერებში ან ქართველთა ნაამბობში ქართლის ერთ რეგიონზე – სომხეთზე მითითებას სომეხთა ეთნოსში სავარაუდო აღრევით ხსნიან (ზ. ავალიშვილი, დ. ალენი, ვ. გაბაშვილი, ჰ. მაედა). ალავერდი ხანის ქართველობას პიეტრო დელლა ვალეს ჩანაწერებზე უფრო ადრინდელი ევროპული წყაროები ადასტურებენ [იხ. 30, გვ. 68-69]: დონ-ხუან სპარსელი, რომელიც შაჰის მიერ ელჩად გამოგზავნილ ანტონი შერლის სპარსეთიდან ევროპაში გამოჰყვა, თავის 1604 წელს გამოქვეყნებულ რელაციაში გარკვევით მიუთითებს, რომ შაჰმა ალავერდი ხანი 12000 ქართველი მეომრის სათავეში დააყენა, რადგან იგი ქართველი რენეგატი იყო [24]. ირანში ანტონი შერლის ამაღლის წევრის ინგლისელი უილიამ პერის ცნობით ალავერდი ხანი ქართველი ქრისტიანი იყო [38]. ალავერდი ხანის ქართველობას ადასტურებს მისი და მისი დიდი ოჯახის მჭიდრო და ამავე დროს ნათესაური (მოყვრული) კავშირი ქრისტიანულ საქართველოსთან და კერძოდ მის სამეფო საგვარეულოსთან. ქართველი მეცნიერის ვ. გაბაშვილის მიერ გამოვლენილია, რომ უნდილაძეთა გვარი ქართულ წერილობით დოკუმენტებში XIII საუკუნიდან ფიგურირებს. იაპონელი მკვლევარის ჰ. მაედას დაზუსტების თანახმად, ეს გვარი ქართულ საბუთებში XVI საუკუნის ჩათვლით უწყვეტად იხსენიება. დღეისათვის ევროპულ ირანისტიკაში ალავერდი ხანის ქართველ უნდილაძეთა გვარისადმი მიკუთვნება აღიარებული ფაქტია [27ა, გვ. 28, 37, 119, 156].

ჩვენი საკვლევი საკითხის თვალსაზრისით, ძალზე მნიშვნელოვანი ის ფაქტია, რომ 1598-99 წლებში სპარსეთის სამეფო კარზე იმყოფებოდა ინგლისელთა დელეგაცია ცნობილი დიპლომატის ანტონი შერლის მეთაურობით. ინგლისელთა ამ წარმომადგენლობის ხელშეწყობით შესრულდა ირანელთა არმიის გადაიარაღება, კერძოდ ცეცხლმსროლელი იარაღის მოპოვება და დანერგვა. ამ საქმეს კი შაჰ აბასის საერთო მეთვალყურეობით უპირატესად ალავერდი ხანი ასრულებდა. ანტონი შერლისა და მის ძმას რობერტ შერლის ეხმარებოდა აგრეთვე საქართველოდან გამოსული შაჰის კარზე სხვა დაწინაურებული მოხელე – თამაზ-ყული, მირიმანიძეების საგვარეულოდან. ანტონი და რობერტ შერლიმ ძალზე მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს დასავლეთ ევროპის ქვეყნებთან ირანის

დიპლომატიური და სავაჭრო ურთიერთობების გაღრმავებასა და განვითარებისათვის. შაჰ აბასმა ჯერ ანტონი შერლი და შემდეგ მოგვიანებით მისი ძმა რობერტ შერლი საკუთარ ელჩებად გაგზავნა ევროპაში [37ა]. ამჯერად ჩვენთვის საინტერესოა, რომ შაჰის მიერ ევროპისადმი შეთავაზებულ ანტიოსმალური კოალიციის საკუთარ გეგმაში ძალზე მნიშვნელოვანი ფუნქცია ენიჭებოდა მის კეთილგანწყობლურ ურთიერთობას ქრისტიანებთან, რის გამოვლენასაც იგი ქართველ ქრისტიანებთან საკუთარი დამოკიდებულების აფიშირებით ცდილობდა. ამის ერთი დამამტკიცებელი აქტი იყო შაჰის მიერ ქართველთა მეფის სიმონის ქალიშვილის ცოლად შერთვა; უფრო მოგვიანებით კი პაპის მიერ ნაჩუქარი ოქროს ჯვრის საქართველოს მეფესთან გაგზავნა, ხოლო საქართველოს პატრიარქთან კი – საკუთარი ხელით გათლილი ხის ჯვრისა. შაჰ აბასი ყველანაირად ცდილობდა ევროპელთა თვალში ქრისტიან ქართველთა მიმართ საკუთარი ლოიალობა და კეთილგანწყობა გამოეხატა. ირანელი პროფესორი ნასროლა ფალსაფი იმასაც ფიქრობს, რომ შაჰ აბასმა ქართული ენა იცოდა. ესპანეთის ელჩის დონ გარსიას ჩანაწერების საფუძველზე იგი ერთ ფაქტს იხსენებს. ერთ-ერთ აუდიენციაზე, იმისთვის, რომ თურქეთის ელჩს მათი საუბრის არსი არ გაეგო, შაჰმა ესპანეთის ელჩს ქართულ ენაზე მიმართა და მის სიტყვებს ესპანური და ქართული ენების მცოდნე თარჯიმანი თარგმნიდა [28, გვ. 18]. ანტონი შერლი, შაჰ აბასის ელჩის რანგში, ევროპაში 1599 წელს გაემგზავრა. შაჰმა მას ბევრი დანაბარები, წერილი და საჩუქარი გაატანა ევროპელი მონარქებისათვის. გახმაურებული იყო შაჰის მიერ ევროპაში გაგზავნილი საჩუქრების 32 ყუთი, რომლებიც ანტონი შერლის გვიანდელი განცხადებით დაიკარგა, ხოლო მკვლევართა აზრით, შერლიმ გზაში გაყიდა. შაჰის ინგლისელმა ელჩმა მთელი ევროპა მოიარა. ყველგან შაჰის დახმარებას ეძებდა, ბევრი ჩანაწერიც დატოვა. მისი ჩანაწერები შაჰის კარზე მოგზაურობის შესახებ ახლაც ინახება ბრიტანეთის არქივებში.

ეს ხანა, ევროპისა და ირანის მჭიდრო დიპლომატიური ურთიერთობის, ინგლისელ დიპლომატთა მჭიდრო და აქტიური თანამშრომლობისა შაჰ აბასის ადმინისტრაციასთან, ანტონი შერლის მოგზაურობისა ირანსა და ევროპას შორის, არის XVI საუკუნის დასასრული და XVII საუკუნის პირველი წლები. 1608-1611 წლებში კი ინგლისის სამეფო თეატრალური დასის წრეში ფრანსის ბომონტისა და ჯონ ფლეტჩერის მიერ *ვეფხისტყაოსნის* სიუჟეტზე დამყარებით დაიწერა ორი პიესა *ფილასტერი* და *მეფე და არა მეფე*. ამიტომ ვფიქრობ მე, რომ სპარსეთის ხელისუფლებაში უაღრესად დაწინაურებულ ქართული წარმოშობის მოხელეთა ამ წრის მეშვეობით შესაძლოა *ვეფხისტყაოსანი* ან ამ პოემის ამბავი ევროპაში გასულიყო და მას ინგლისელ ინტელექტუალთა წრეებამდე მიეღწია.

ყურადღება უნდა მიექცეს შემდეგ გარემოებებსაც. იმდროინდელი ინგლისის მეცნიერთა და ჰუმანიტართა, კერძოდ, დრამატურგთა საზოგადოება მუშტრის თვალთ დაეძებდა აღმოსავლეთიდან მოღწეულ ყველა ამბავს, ცნობას, წიგნს თუ ლიტერატურულ სიუჟეტს. ლიტერატურული საქმიანობის ეს სტილი გამოკვეთილია ბომონტისა და ფლეტჩერის შემოქმედებაშიც. მეორე მხრივ, XV საუკუნის დასასრულიდან დაწყებული

ქართული დიპლომატია დაბეჯითებით ცდილობს, პოლიტიკური მხადაჭერა მოიპოვოს დასავლეთ ევროპის ქვეყნებიდან და ამ მიზნით ქართველთა ქვეყანა მთელი თავისი ღირებულებებით, მათ შორის კულტურულით, წარმოაჩინოს. ჩემი დაკვირვებით, XVI საუკუნის დასასრულიდან გამოიკვეთა ქართველთა კულტურული წარსულის უდიდესი გამოხატულების *ვეფხისტყაოსნის* გადარჩენის ცდა. ამ პერიოდში უნდა იყოს შეკრებილი, შევსებული და ერთ რედაქციად დამუშავებული *ვეფხისტყაოსანი*, წამდვარებული მისი სასულიერო იდეოლოგიისგან გამმიჯვნილი და საერო ლიტერატურად გამომცხადებელი სტროფით, რომელიც გადამწერლებს მისი გავრცელების საშუალებას აძლევდა. ამ პერიოდში უნდა იყოს გააზრებული რუსთველის პოემის ქართველთა მაღალი ინტელექტუალური სახის წარმოჩენისათვის გამოყენების, ალბათ, პირველი ცდა, რაც შემდეგ მრავალგზის, თვით უკანასკნელი ათწლეულების ჩათვლით, განმეორდა ქვეყნის საუკუნოვან და მძიმე ისტორიაში.

ბუნებრივია, რომ დაისმის ამგვარი კითხვა: იყო კი სპარსეთის წარმოშობით ქართველთა ეს მმართველი და დაწინაურებული წრე, კერძოდ ალავერდი ხანი და მისი ოჯახი, იმგვარი ეროვნული და კულტურული ინტერესებით შთაგონებული, რომ ქართული საზოგადოებრივი ინტერესის ეს მისია ეტვირთა? ჩემი აზრით, ამ კითხვას დადებითად უნდა ვუპასუხოთ. ჯერ ერთი, ქართულ საისტორიო მეხსიერებაში მტკიცეაა დამკვიდრებული ალავერდი ხანის ოჯახის უნდილაძეთა გვარიდან წარმომავლობის ფაქტი. ეს მტკიცდება არა მხოლოდ თეიმურაზ I-სა და არჩილ II-ის უშუალო მითითებით, არამედ XVII საუკუნის პირველი ნახევრის ქართლის ისტორიულ ამბებზე უცხოურ წყაროებში დაცული ცნობებითაც. XVII საუკუნის სპარსელი ქრონისტის ფაზალი ხუზანის ცნობით აჯანყებულმა ქართველებმა 1626 წელს იმამ-ყული ხანის ქალიშვილი და სიძე – ანდუყაფარ ამილახვარი დაატყვევეს. მათ გადასარჩენად შაჰ აბასმა საქართველოში დიდი ლაშქარი გამოგზავნა. შემინებულმა აჯანყებულებმა თავს გაქცევით უშველეს, მაგრამ მანამდე ტყვედ აყვანილი ანდუყაფარი და მისი მეუღლე – იმამ-ყული ხანის ქალიშვილი საბარათიანოში ალავერდი ხანის ოჯახს გაუგზავნეს [36, გვ. 37].

უფრო მნიშვნელოვანი ისაა, რომ ალავერდი ხანი თავის ოჯახში მკაცრად იცავდა ქართულ ძირებს. მისი მეუღლე ქართველი ქალი იყო. მისი ორი ვაჟიშვილი დიდი ბეგლარბეგები - იმამ-ყული ხანი და დაუდ ხანი ქართულ საქმეს ემსახურებოდნენ, რისთვისაც შაჰ აბასის მემკვიდრემ შაჰ სეფიმ ორივე მოაკვლევინა. დაუდ ხანი თავდაპირველად ფარულად მიემხრო გიორგი სააკაძის აჯანყებას, ხოლო მოგვიანებით თეიმურაზ I-თან ერთად შაჰ სეფის აუჯანყდა.

ალავერდი ხანმა თავისი ვაჟიშვილი დაუდ ხანი თეიმურაზ I-ის დაზე – ელენეზე დააქორწინა. საისტორიო წყაროებით დადასტურებული იყო, რომ იმამ-ყული ხანის ოთხი ქალიშვილი ქართველებზე იყო გათხოვილი: ერთი მათგანი დაუდ-ბეგ გურჯიზე, მეორე – ალი-ყული-ბეგიზე (როსტომ სააკაძის ძმაზე), მესამე – ნოურუზ თულაშვილზე და მეოთხე – ანდუყაფარ ამილახვარზე [30, გვ. 68; 36, გვ. 69]. XVII საუკუნის სპარსელული თხზულების

„აფდალ ალ-თავარიხის“ მესამე ტომში დაცული ცნობის თანახმად, იმამ-ყული ხანის ქალიშვილები (მას ოცდაორი ქალიშვილი ჰყავდა), შაჰ აბასის ნებითა და შუამავლობით ქართული წარმოშობის გამაჰმადიანებულ თავადიშვილებსა და აზნაურებზე იყვნენ გათხოვილნი [36ა, გვ. 46]. ევროპული წყაროები იმაზეც მეტყველებენ, რომ XVII საუკუნის ქართული საზოგადოება უნდილაძეთა ოჯახზე დიდ იმედებს ამყარებდა. იტალიელი მისიონერი დონ პიეტრო ავიტაბილე, რომელიც ამ დროს საქართველოში ცხოვრობდა, ასეთ ფაქტს აფიქსირებს: ირანის შაჰს სეფის საქართველოდან შეუთვალეს: თუ გინდა საქართველოს დაეპატრონო, იმამ-ყული ხანი უნდა მოიშორო, რადგანაც ქართველების თვალები მას მისჩერებიაო [12ა, გვ.47].

ბუნებრივია, რომ ალავერდი ხანის დიდი ოჯახის მწიგნობრობასთან, და კერძოდ ქართულ მწიგნობრობასთან, დამოკიდებულებაზე სპარსულ საისტორიო წყაროებში ცნობები არაა დაცული და მაინც უნდა მიექცეს ყურადღება რამდენიმე ფაქტს: ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია, რომ, გადმოცემის თანახმად, ისპაჰანში, ალავერდი ხანის ხარჯით მოხატულ ჩეჰელ-სუთუნის სასახლეში ქართული წარწერებიც იყო გაკეთებული [30, გვ. 65]. უფრო დანამდვილებით იმის აღნიშვნა შეიძლება, რომ იური მარს 1925–26 წლებში ირანში მოგზაურობისას, ისპაჰანში, ალი-კაპუს სასახლეში, სადაც გადმოცემით შაჰ აბას I-ის ცოლების რეზიდენცია იყო, შემდგომ ეპოქაში გაკეთებული შენალესი ფენის ჩამოხსნის შედეგად ფრესკები გამოჩნდა. ერთ-ერთ მათგანზე გამოხატული იყო მამაკაცის ფიგურა, ხელში გადაშლილი წიგნით, რომელშიც უფორმო ასოები ჩანდა, რომელთა შორის ხშირად მეორდებოდა ორი ქართული ასო: ა, დ [37, გვ. 570]. სპარსეთის ქალაქ შირაზში რომის პაპის მიერ გაგზავნილ მისიონერთა (კარმელიტთა ორდენი) პრეფექტის 1623 წლის წერილი იუწყება, რომ იმამ-ყული ხანს უთხოვია, რომიდან მისთვის გამოეწერათ ბერძნულ და ლათინურ ენებზე პლატონისა და არისტოტელეს თხზულებათა ტექსტები, არაბულ-ლათინური ლექსიკონი და არაბულად თარგმნილი ბიბლია [12, გვ. 279]. სპარსული ისტორიული წყაროების საფუძველზე დაყრდნობით უახლეს სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ალავერდი ხანი ხელს უწყობდა არა მარტო არქიტექტურული პროექტების განხორციელებას, არამედ ისტორიული ქრონიკების და რელიგიური ტექსტების შექმნას; უფრო მეტიც, თვითონ ქმნიდა საკუთარ პოეტურ ნაწარმოებებს [27ა, გვ. 121]. ალავერდი ხანსა და იმამ-ყული ხანს სპარსული წყაროები ილუსტრირებული ხელნაწერების მფარველებადაც მოიხსენიებენ. [27ა, გვ. 137].

დაბოლოს, ალავერდი ხანისა და მისი ოჯახის დამოკიდებულებაზე შაჰ აბასის მიერ საქართველოში წარმოებული სისხლისმღვრელი ლაშქრობებისადმი. ქართველ ისტორიკოსთა დასკვნით, ალავერდი ხანის და მისი ოჯახის წარმომადგენლებს, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი სპარსეთის დიდი მხედართმთავრები იყვნენ, შაჰის მიერ საქართველოში განხორციელებულ ლაშქრობებში პირადად მონაწილეობა არც ერთხელ არ მიუღიათ [30, გვ. 69]. 1612 წლის ოქტომბერში ირანსა და ოსმალეთს შორის ზავი დაიდო და შაჰმა დაიწყო მზადება საქართველოს წინააღმდეგ ლაშქრობისა და ქართველთა მხარის საბოლოოდ

დამორჩილებისათვის. უნდა ვიფიქროთ, რომ იგი თავის გეგმებს ალავერდი ხანს გაანდობდა: იგი შაჰის უპირველესი მრჩეველი იყო, ამავე დროს მთელი ირანის ჯარების მთავარსარდალი და ბაგრატიონთა სამეფო გვართან დამოყვრებული [39, გვ. 182]. შაჰის ყველა პოლიტიკური ინტრიგის მცოდნე ალავერდი ხანმა კარგად იცოდა, თუ როგორ დამთავრდებოდა ამ საკითხზე თათბირი მის ხელში გაზრდილ მრისხანე მბრძანებელთან. ერთი გადმოცემის თანახმად, რომელიც სპარსეთში ალავერდი ხანის სიკვდილზე გავრცელდა, გარდაცვალებამდე რამდენიმე დღით ადრე ალავერდი ხანმა იმ კაცს, რომელსაც მისი აკლდამის მშენებლობა ევალებოდა, ჰკითხა, თუ რა მდგომარეობაში იყო მისი საუკუნო განსასვენებლის მშენებლობა. დიდებულ ხანს აუწყეს, რომ ყველაფერი დასრულდა და აკლდამა მის მიბრძანებას ელოდებოდა. ალავერდი ხანის მხლებლებმა ამ დაუფიქრებელი პასუხისათვის მშენებელი გაკიცხეს. ალავერდი ხანმა კი იგი დაიცვა, თქვა, რომ მისი წასვლის დრომ უკვე მოაღწია. როგორც ჩანს, შაჰმაც კარგად იცოდა, თუ როგორ დამთავრდებოდა ალავერდი ხანთან თათბირი. შაჰ აბასის მემკვიდრე ისქანდერ მუნში ასეთ ლეგენდას გადმოგვცემს: შაჰი შორი გზიდან ისპაჰანში დაბრუნდა. ალავერდი ხანი თავისი პროვინციიდან – ფარსიდან შაჰის შესახვედრად ჩამოვიდა (ალბათ დაიბარეს). როცა შაჰმა მას თვალი მოჰკრა, თანამგზავრებს გადაულაპარაკა: ალავერდი ხანს საიმქვეყნო პირი უჩანსო. მემკვიდრე დასძენს: როგორც შაჰმა იწინასწარმეტყველა, რამდენიმე დღის შემდეგ ფარსის ამირათა ამირა შემთხვევით ავად გახდა და გარდაიცვალაო. შაჰმა ისიც იცოდა, როგორ უნდა გაცხადებულიყო დიდებული ხანის შემთხვევით გარდაცვალება. მან ერთგული ბეგლარბეგი დიდებულად დაიტირა, ირანის დიდ ხელისუფალთა დასწრებით სამეფო ხარჯით დაკრძალა. მეორე დღესვე მის ვაჟიშვილს იმამ-ყული ხანს ეწვია, მამის ყველა თანამდებობა და სიმდიდრე მას დაუმტკიცა და რამდენიმე თვეში, 1613 წლის ოქტომბერში, საქართველოსკენ სალაშქროდ გაემგზავრა. სპარსული წყაროები იმოწმებიან, რომ ხალხში ფარულად დადიოდა ეჭვი იმაზე, რომ ალავერდი ხანის სიკვდილში შაჰის ხელი ერია. სპარსული წყაროების შეფარვით ნაამბობი ევროპულ წყაროებში ნათლადაა გამჟღავნებული. 1635 წელს პარიზში კლოდ მალენგრის წიგნი გამოსულა (გამომცემელი დე სენ-ლაზარი) [19], რომელშიც ამ ამბავთან დაკავშირებით იკითხება: 'შაჰი მეტად განრისხებული იყო. შირაზის ხანი, სახელად ალავერდი (ალაოვარდი) და მისი ჰარემის მეთვალყურე და მაღალი ხელისუფლებით აღჭურვილი ყორჩი-ბაში (კურში ბაში) შეეცადნენ უარი ეთქმევინებინათ შაჰისთვის თავის გადაწყვეტილებაზე, თვითონ პირადად წასულიყო ქართველების წინააღმდეგ. ამის გამო ისინი შაჰის რისხვას ვერ გადაურჩნენ: შაჰმა ბრძანა ალავერდი ხანი მოეწამლათ (იგი მოწამლეს). მან სიკვდილის წინ გამწარებულმა ხელები დაუკბინა თავის ცოლს. ყორჩი-ბაში კი შაჰის ბრძანებით ჯოხით სცემეს' [40, გვ. 64].

ამგვარად, რუსთველის *ვეფხისტყაოსნის* ამბის XVII საუკუნის დასაწყისის ინგლისის ინტელექტუალურ წრეებში შეღწევის ჩემ მიერ შესაძლებლად მიჩნეულ სავარაუდო გზებიდან უფრო მეტად სარწმუნოდ მესახება სეფიანთა სპარსეთის კარზე დაწინაურებულ ეთნიკური წარმოშობით ქართველთა ურთიერთობა ევროპელ დიპლომატებთან და ევროპაში სპარსეთიდან გაგზავნილ ელჩებთან. ინგლისში *ვეფხისტყაოსნის* ამბის გამოჩენის უშუალოდ

წინა პერიოდში ირანის ცნობილი ზეგლარბეგის და შაჰის უახლოესი მჩეველის ალავერდი ხანის, უნდილაძის ურთიერთობა ინგლისის ელჩობასთან, რომლის მეთაური ანტონი შერლი XVI საუკუნის დამლევს შაჰ აბასის ელჩად გაემგზავრა ევროპაში; ალავერდი ხანის ინტერესი ქართლის პოლიტიკური ცხოვრებისადმი, მისი მოყვრობა ქართველთა სამეფო კართან; პირადად მისი და მისი ოჯახის მწიგნობრული ინტერესები - ამ საკითხის შემდგომი კვლევის მიმართულებით ახალ პერსპექტივებს სახავს.

ფაქტი ისაა, რომ *ვეფხისტყაოსანი* სიუჟეტურ წყაროდაა გამოყენებული XVII საუკუნის დასაწყისის ინგლისურ ლიტერატურაში; მასზე დაფუძნებითაა შექმნილი ამ პერიოდის უაღრესად პოპულარული დრამატული თხზულებანი. ეს ერთი ახლად აღმოჩენილი მაგალითია იმ კულტურული ხიდისა, რომელიც აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის არსებობდა შუა საუკუნეებში.

დამოწმებული ლიტერატურა

წყაროები:

1. Adam Olearius, *Relation du voyage de Moscovie, Tartarie, et de Perse... depuis l' An 1633 jusque en l'An 1639*, Paris 1661.
2. ალექსანდრე ორბელიანი, *ცოტაოდენი ამბავი ყაფლანიდგან*. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, H2490.
3. ალექსანდრე ორბელიანი, *ჩემი სახლის წინაპარნი*. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, H2412ა.
4. Allen, W. E. D. (ed), Anthony Mango (tr.), *Russian Embassies to the Georgian Kings (1589-1605)*, 2 vol., Cambridge 1970.
5. Antonio Gouvea, *Relations des grandes guerres et victoires obtenues par le roi de Perse de Chah-Abbas contres les empereurs de Turquie Ahmet et Muhamet*. Tradiut de partougais, Roven, 1646.
6. Antony Sherley, *Sir Antony Sherley, his Relation of his Travels into Persia*, London 1613 (rep. 1972).
7. Arakel Davrizhetsi, "Livres d'Histoires", *Des historiens arméniens des 16e et 17e siecles*, vol.1. Tr. M. F. Brosset. St. Petersburg 1873; *არაქელ დავრეჟეცის ცნობები საქართველოს შესახებ*. კ. კუციას თარგმანი. თბილისი 1974.
8. არჩილ II, ბაგრატიონი, "გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთველისა", *თხზულებათა სრული კრებული*. თბილისი 1999.

9. Beaumont, F. and Fletcher, J., *Philaster or, Love Lies A-Bleeding*. Edited by Andrew Gurr. Manchester University Press 2003.
10. Beaumont, F. and Fletcher, J., *A king and no King*. Edited by Lee Bliss. Manchester University Press 2004.
11. Bijan, [*Tārīkh-e Rostam Khān*], British Library, MS. Add. 7655; *La Vîtaei Tempi di Rostam Khan* (edizione e traduzione del ms. British Library Add. 7655). Ed. Giorgio Rota. Ph. D. Thesis. Istituto Universitario Orientale, Naples 1996.
12. *The Chronicle of the Carmelites and Papal mission in Persia XVII-XVIII centuries*, v.1. London 1939.
- 12ა. დონ პიეტრო ავიტაბილე, *ცნობები საქართველოზე* (ზ. გიორგაძის თარგმანი). გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი 1977.
13. Eskander Monshî, *Tārīkh-e ‘ālam-ârê-ye ‘Abbâsî*, ed. Īraj Afshâr, Tehran, 1971-72; ვლადიმერ ფუთურიძე, *ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ*, თბილისი 1969.
14. *ვისრამიანი*. გამომცემლები: ა. გვახარია და მ. თოდუა. საქართველოს მეც. აკადემიის გამომცემლობა., თბილისი 1962.
15. ფარსადან გორგიჯანიძე, *ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია*. ს. კაკაბაძის გამოც., თბილისი 1926.
16. Fazlî Khûzânî al-Esfahânî, *Afzal al-tavârīkh*. University of Cambridge, Ms Dd. 5.6.
17. იოანე ბაგრატიონი, *აღწერა საქართველოს შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა*. ზურაბ კაცელაშვილის გამოცემა, თბილისი 1997.
18. Jolâl al-Dîn Monajjem, *Tārīkh-e ‘Abbâsî*. Ed. Seyf-allâh Vahîdniyâ, Tehran 1987-88; British Library, MS Or. 6263.
19. Maligre Claude, *Histoires Tragiques de notre Temps, par sieur de S. Lazare Historiographe*. Paris 1635.
20. Mir Mohammad Sa’îd Mashîzî, *Tarzkere-ye Şafavîye-ye Kermân*. Ed. Moḥammad Ebrâhîm Bâstânî-Pârîzî, Tehran 1990-91.
21. Pietro Della Valle, *Informazione della Giorgia datta alla Santita di nostro Signore Urbano VIII...*, Roma 1627.
22. Pietro Della Valle, *I viaggi di Pietro Della Valle, Lettre della Persia*, vol. I. Eds. F. Gaeta and L. Lockhart, Roma 1972.

23. რამიანა. რ. გვეტაძის თარგმანი. თბილისი 1951.
24. *Relations de Don Juan de Persia dirigidas a la Magestad Chatolica de Don Philippe III, Rey de las Españas*. Valladolid 1604.
25. სეხნია ჩხეიძე, *საქართველოს ცხოვრება სეხნია ჩხიძისა*. დ. ჩუბინაშვილის გამოც., სანკტ პეტერბურგი 1854.
26. ნიზამი განჯელი, *ლეილი და მაჯნუნი*. მ. თოდუას თარგმანი. გამომც. საბჭოთა საქართველო, თბილისი 1974, გვ. 105-337.
27. Valīqolī Shāmlū, Qeşaş al-khâqanī. Ed. Ḥasan Sâdât-Nâşerī, vol. 1-2. Tehran 1992-96.
- 27a. Babaie, S., Babayan, K., Baghdiantz-McCabe, I., Farhad, M., *Slaves of the Shah. New Elites of Safavid Iran*. I. B. Tauris, London, New York 2004.

სამეცნიერო ლიტერატურა:

28. ფალსაფი, ნ., *შაჰ-აბას პირველის ცხოვრება* (სპარსულიდან თარგმანი ლ. ჟორჟოლიანისა). თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი 2003.
29. Finkelpearl, P. J., *Court and Politics in the Plays of Beaumont and Fletcher*. Princeton University Press, Oxford 1990.
30. გაბაშვილი, ვ., “უნდილანთ ფეოდალური სახლი XVI-XVII სს. ირანში”, *მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები*, ტ. II. თბილისი 1972.
31. Gerson, A. J., *The Organization and Early History of the Muscovy Company*, New York 1912.
32. Khintibidze, E., ‘Negotations between the Georgian and Spanish Kings at the End of the Fifteenth Century’, *Mediterranean Historical Review*, vol. 6, no. 2, December 1991, London, pp78-85.
33. Khintibidze, E., *Georgian-Byzantine Literary Contents*. Adolf-Hakkert-Publisher, Amsterdam 1996.
34. Khintibidze, E., *Georgian Literature in European Scholarship*, Adolf-Hakkert-Publisher, Amsterdam 2001.
35. Khintibidze, E., *Rustaveli’s The Man in the Panthe Skin and European Literature*. Bennet and Bloom, London 2011.
36. Maeda, H., ‘On the Ethno-Social Background of Four *Gholam* Families from Georgia in Safavid Iran’. *Studia Iranica*, tome 32. Paris 2003, p. 243-278.

36ა. მაედა, ჰ., ახალი ინფორმაცია ალავერდი ხანის შესახებ აფდალ ალ-თავარახის მესამე ტომიდან, *ვალერიან გაბაშვილის დაბადების 90 წლისთავისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო კონფერენციის მასალები*. თბილისი 2001.

37. Март, Ю. Н., По поводу выставки копий фресок Али-Капу, *მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის*, ნაკვეთი VII. ტფილისი 1937.

37ა. პავლიაშვილი, ქ., “ინგლისელი ძმები ენტონი და რობერტ შერლები ვატიკან-ირანის დიპლომატიურ ასპარეზზე”, *ქართული დიპლომატია*, 4. თბილისი 1997.

38. Ross, E. Denison, *Sir Antony Sherley and his Persian adventure*. London 1933.

39. სვანიძე, მ., *საქართველო-ოსმალეთის ისტორიის ნარკვევები*. თბილისი 1990.

40. ტაბაღა, ი., *საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში*, III. გამომცემლობა “მეცნიერება”, თბილისი 1987.

41. Waith, E. M., *The Pattern of Tragicomedy in Beaumont and Fletcher*. Archon Books 1969.